

## Хведар Ільляшэвіч -- знаёмы і незнёмы

*Мы хацелі над роднымі гонямі  
запалаць, як паляе зара,  
мы хацелі гарэць паходнямі,  
падымашь на змаганьне край!  
І ня раз лаштуті зывіелі,  
на этапах съякала кроў,  
маладосці не крануўши келіх,  
мы ўставалі ў рады змагароў.*

*Xv. Ільляшэвіч*

6 лістапада 1948 году ўвечары каля Ватэнштэту трагічна загінуў у выніку аўтамабільнай катастрофы на 38 годзе жыцця паэта, публіцыст і грамадскі дзеяч Хведар Ільляшэвіч.

Съмерць Ільляшэвіча ўзрушила многіх...

«Ватэнштэт аплакаў Хведара Ільляшэвіча. Так шкадуюць людзі толькі нечым страшніна бліжага чалавека. Ён быў і настаўнікам, і "дзядзем", і "старым скаўтам", і прыяцелем, і "простым", і чалавекам, што "ўсё чыста рабіў"... Чалавекам, зъ якім *нельга разъвітаца*», -- пісала «Беларускае Слова»<sup>20</sup>.

«З глыбокім жалем і смуткам схіляюся над съвежай магілай дарагога сябра Хведара Ільляшэвіча. Разам зь сябрамі-шыпшынаўцамі ўпілытаю і сваё вязьмо ў жалобны вянок. У няспрыяльным жыцці-

<sup>20</sup> М.С. Хвёдар Ільляшэвіч. --«Беларускае Слова», 17 сінездання 1948 г.

бадзяньні па белым съвеце -- у ліхіх вятрох-злыбідах, што так свавольна разъбіаюць-разлучаюць нас, -- нахай-жа ня гасінне ў сэрцах і думках съветглаза памяць аб нашым сябру», -- пісаў Юрку Вільбічу Алесь Салавей 11 лістапада 1948г.

«Бываюць людзі, для якіх няма асабістага жыцця. Грамадская справа для іх запаўняе будні і съвяты. Да такіх людзей належала Ільляшэвіч... Ягоная песня была дакорам для тых, у каго сізела пачуць ё нацыянальнага аваіязку і падтрымоўвала сілы тых, хто апошнім выслікам трывале нацыянальны съціг...»<sup>21</sup> -- смутковалі скаты.

«Толькі гэтымі днямі дайшла да мене сумная вестка аб перадчаснай, трагічнай съмерці съв. памяці Хведара Ільляшэвіча, ведамага беларускага паэта, няўтомнага грамадскага дзеяча Беластроўчыны, улюблёнага моладзьдю Настаўніка. Дык няхай на Вашае імя, як рэдактара "Шыпішыны", якой Пакойны быў супраноўнікам, пераплю словы майго глыбокага жалю і спачуцця». (Зь ліста Антона Шукелойца Юрку Вільбічу ад 2 снежання 1948)

«Няўмольная съмерць вырвала Ільляшэвіча тады, калі ён быў найбольш патрэбны для беларускай справы, і ня толькі беларускай. Зь ягоной съмерцю Фронт Паняволеных Народаў строну вялікага працаўніка і рэвалюцыянера...» -- аплакваў Ільляшэвіча аўтар аргыкулу ў газэце «Украінське Слово».<sup>22</sup>

Такіх волгукай было шмат...

Ішлі гады... Але памяць пра Хведара Ільляшэвіча жыла. Ягоныя творы друкаваліся ў альманаху «Ля чужых берагоў», у газетах і часапісах; выходілі асобныя зборнікі; пра яго пісалі артыкулы; яму прысьвякаліся вершы; удакладняліся факты ягоной біографіі...

Аднак так і застаўся амаль не асьветлены апошні пэрыяд ягонага жыцця -- гады, праведзеныя ў Ватэнштэце...

Лягеры ДП.. Хвяля паваенных эмігрантаў перацяклі ў гэтую «галіжтыку» (паводле трапнага выразу эміграцыйнага паэта М. Юппа) і чакала вырашэння свайго лёсу: прымусовая рэнатрыяцыя «на Усход» ці дазвол выехаць «на Захад». У адзінае пачуць ён зінітаваліся надзея й распраганыне, радасць і роспач.

Лягер Ватэнштэт, у якім апынуўся Хведар Ільляшэвіч, быў заснаваны 30 ліпеня 1945 году. «У беларускім лягеры ў Ватэнштэце было шмат людзей, пераважна маладыя сем'і зь дзецьмі, шмат моладзі, і сабралася тут, можна сказать, уся беларуская

<sup>21</sup> Міхась Стасюк. Штандар «Гарц».

<sup>22</sup> Анатоль Дэмус. «Украінське Слово», 12 грудня 1948 г.

інтэлігэнцыя ангельскае зоны Німеччыны. Лігер арганізаціі быў добра. Быў камандант лігера са сваёй канцылярыяй. Была свая паліцыя. Была кухня, у якой варылі й выдавалі тро разы на дзень ежу. Была ў лігеры свая царква, свой сіяянтар. Была пад кірауніцтвам сп. Гладкага пачатковая школа, была гімназія. Зразумелая рэч, што школы былі беларускія. Быў мужчынскі і жаночы скайтынг. Было сваё рататарнае выдавецтва. Мені сваю лікарню зь беларускім лекарам -- др. Вітаутам Тумашам, дэнтыстычны кабінет зь беларускім дэнтыстам -- др. Баліславам Гагалінскім.

У лягеры ўрачыста адзначаліся ўсе рэлігійныя і нацыянальныя святы. На гэта мы мелі ўсе магчымасыці: свой клуб, мастацкую самадзейнасць, нацыянальную съведамасць і беларускі патрыятызм. З розных нагодаў адбываліся канцэрты, ладжаныя або скайтамі, або лягерным хорам. Ставілі пастаноўкі.

Была сувязь і да пэўнай меры супрацоўніцтва зь беларускімі лягерамі ў іншых зонах Нямеччыны, а перадусім з амэрыканскай зонай, дзе беларусаў было найболей. Напрыклад, на скаўцкія залёты мы, скауты і скауткі з Ватэнштэту, ездзілі ў амэрыканскі беларускі лягер, або з амэрыканскасае і французскае зонаў скауты прыязджалі на залёт у Ватэнштат.

Былі ў лягеры і палітъныя групукі -- крывічоў і зарубежнікаў...»<sup>23</sup>

Успаміны Р. Жук-Грынкевіч дапаўніяе кароткая і зымястоўная спісаўцаца Беларускага Дацамогавага Камітэту ў Ватэнштэе:

# «Беларускі Дапамогавы Камітэт у Ватэнштэце

Ватэнштэт. дна 12.1.48

## Беларускаму Да памагаваму Камітэту на ангельскую зону

У вадказ на Ваш абежнік № 4 з дnia 21. II. 47 паведамляем:

1. У лягеры праведзена ўрачыстае съяткаванне 27 гадавіны Слуцкага паўстання -- у YMCA<sup>24</sup>, у лягеры, у скайцкай арганізацыі і ў школах. (Гл. "Шляхам Жыцця", № 11, 1947)

<sup>23</sup> З успамінай Раісы Жук-Грышкевіч, дасланых Барысу Рагулю, аўтару кнігі «Беларускае студэнтства на Чужыне», Лёндан (Канада) -- Нью-Ёрк, 1996, 206 б.

<sup>24</sup> YMCA -- Young Men's Christian Association.

2. Справа здача зь дзейнасці Беларускага Дзяржавага Камітэту будзе зменшана ў № 12 "Шляхам Жыцця" за 1947 г. З увагі на вялікі пмр справа здачы яна будзе даслана ў найбліжэйшым часе дадаткова.

3. Аднасцяна з гэтым перасылае ў поштай належнасць зь сяброўскіх узносаў.

4. Ніжэй зъмяшчаем спіс арганізацыяў у нашым лягеры, якія просьці зарэгістраваць іх пры БДК на ангельскую зону, прычым справа здачы іхня будуць дасланыя дадаткова з увагі на тое, што яны не змаглі закрыць справаў мінулага году.

#### Арганізацыі і установы лягера:

- 1) Беларускі Дзяржавы Камітэт у Ватэнштэце.
- 2) Рэдакцыя "Шляхам Жыцця".
- 3) Беларуская група YMCA.
- 4) Хаўрус Абсальвэнтаў Беларускае Гімназіі ў Вільні.
- 5) Беларускае Спартовае Аб'яднанне.
- 6) Беларускае Царкоўна-Рэлігійнае Брацтва імя Еўфрасініі Полацкай.
- 7) Саюз Беларускіх Ветэранаў.
- 8) Беларуская Гімназія.
- 9) Беларуская Пачатковая Школа.
- 10) Беларускі Скаўтынг (два Сыцягі -- мужчынскі й жаночы).
- 11) Аб'яднанне Беларускіх Жанчын.
- 12) Суполка "Заранка".
- 13) Рэдакцыя "Праваслаўнага Беларуса".
- 14) Прафэсійны Саюз Беларускіх Рабочыяў.
- 15) Рэдакцыя "Радыё-Бюлетэня".
- 16) Аб'яднанне прыхільнікаў Беларускага Тэатру.
- 17) Аб'яднанне Беларускіх Журналістых.
- 18) Таварыства "Дзіця й Маці".
- 19) Хаўрус масавага выхавання "Сям'я і Школа".
- 20) Хаўрус Беларускіх Філатэлістаў.
- 21) Саюз Беларускіх Інвалідаў і Сірат.

Старшыня: С. Коўш

## Сакратар: Ільляшэвіч<sup>25</sup>

Куды-б нас лёс ні кінуў --  
ў чужы, далёкі съвет, --  
ніколі не забудзем  
наш лягер Ватэнштэт!

Драўляныя баракі,  
фабрычных трубаў рад...  
Ды тут заплача ўсякі.  
Тут кожны табе брат.

Праходзяць дні выгнаныя,  
трывогаў і надзея,  
ўспамінаў і каханыя  
і месячных начэй.

Наш дух расыце, мацнее,  
і водгульле ідзе.  
Мы съветлыя ідэі  
нясем у грамадзе.

Дык хай высока рэе  
наш беларускі съяя.  
Хай съветлыя ідэі  
наш асьвятляючы шлях.

Так апей «свой» лягер Хведар Ільляшэвіч. Тут ён быў і настаўнікам гімназіі, і рэдактарам часопісаў, і метранпажам, і кірауніком скаўтаў, і арганізаторам мастацкай самадзейнасці... Менавіта грамадскай справе алдаваў сілы і час Хведар Ільляшэвіч.

Калі ў сінегані 1945 году адбыўся Зъезд дзеячаў ангельскае акупацыйнае зоны, на якім быў прыняты Статут Беларускага Да памогавага Камітэту на ангельскую зону, ён быў адным з тых, хто падпісаў Статут і ўваішоў у раду камітэту. Калі ў травені 1947 году прайшоў зъезд прадстаўнікоў беларускіх лягераў ангельскае зоны Нямеччыны, ён быў абраны сябрам зоннага камітэту.

<sup>25</sup> Архіў Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага (Нью-Ёрк).

Ільляшэвіч ачолываў беларускую групу YMCA, стаўся першым дарадчыкам ва ўсіх скаўткіх спраавах.

Ен прымаў актыўны ўдзел у рэлігійным жыцьці беларускіх эмігрантаў. І калі 5 травеня 1946 году ў Рэгенбургу адбыўся Першы зьезд праваслаўных беларусаў, ён стаўся сябрам Прэзыдыуму, а на Другім зьезьдзе, 12 верасня 1946 году, рашуча выказаўся за Беларускую Аўтакефалыну Праваслаўную Царкву.

«Цяпер нара было-б развязаць справу "аўтакефаліі". Справа, урэшце, не ў аўтакефаліі, як такой, а ў тым, каб прац царкву не аддаўваць у чужыя рукі нашае "масы", якую так лёгка адкідае большасць нашых ура-патрыётаў. А нашыя япісканы пайшли ў нейкое мутнае балота й мішаюць расейцаў зь беларусамі. Мне здаецца, можна яшчэ спрабаваць Уладыку Філафея і Уладыку Апанаса пераканаць. Калі-ж нічога ня выйдзе, -- дык проста пакінуць іх сабе: хай робяць, як хочуць. А мы тады лепш зоймемся літаратурай. Яна таксама ня менш галоўны фактар», -- пісаў Ільляшэвіч Юрку Віцьбічу. (*Зь ліста ад 15 лютага 1947*)

Хведар Ільляшэвіч, адзін з шырока адукаваных людзей беларускай эміграцыі -- навуковец, пісьменнік, музикант, пэдагог, -- спрайвай першаступеній важнасці лічыў працу з моладзьдзю. І на занятках у Беларускай гімназіі імя Максіма Багдановіча, заарганізаванай 15 кастрычніка 1945, дзе ён быў выкладчыкам роднай мовы, і падчас скаўткіх збораў («стары скаўт!») ён імкнуўся выхоўваць людзей адукаваных і адданых Беларусі. Гэтаму служылі і ягонія п'есы-мантажы «У Купальскую ночь» і «Шэрый дні», што ставіліся дзецямі на сіятах лягеру, і нават адбор нумароў для канцэртаў мастацкай самадзейнасці.

«Сладар Равенскі!

Да Вас вялікая, вялікая просьба -- прышліце абавязковая нам ноты (і тэксты) хоць дзююх-трох беларускіх песняў (між іншым, Вашую «Застолыную!»). У нас ніяма рэпэртуару!

Перадайце іх сп. Віцьбічу і скажыце, каб ён мне пераслаў.

Пры нагодзе аддзячуся!

А калі-ж Вы выберацеся да нас? Хоць у госьці!

Зь беларускім прывітаннем. Ваш Ільляшэвіч. (*Зь ліста да Міколы Равенскага ад 24 студзеня 1947 г.*)

Другім першаднай важнасці заняткам, што забіраў час, была друкарска-выдавецкая дзейнасць. Ільляшэвіч рабіў усё:

набіваў матрыцы, працаў ля рататарнага станка, выдаваў кнігі, рэдагаваў часопісы, клацніціся пра водгукі на апублікованыя матар'ялы.

Выдавецкая дзейнасць лягераў ДП увогуле амаль не дас্তаўвалася, яе фэнамэн заслугоўвае асобнай гаворкі. Сказаць, колькі было выданыя і ёкі іхні наклад, сёныя вельмі складаны наўрад ці магчыма. У пераважнай бальшыні яны друкаваліся рататарам на кепскай паперы, бо ня было інакшай, ці нават размалёваліся ад рукі, што рабіла наклад яшчэ меншым. Што-ж гэта быў за выданы? Перш за ўсё, часопісы й газэты. Асобныя зь іх назыней атрымалі працяг у ЗША, некаторыя мелі адзін-два нумары. У Ватэнштэце рататарам выдаваліся «Шляхам Жыцця», «Царкоўны Голос», «Беларускі Скаўт», «Скаўт», «Скаўцкі Бюлетэнь», «Юнак», «Апошнія весткі»<sup>26</sup>. Ільляшэвіч рэдагаваў многія з іх.

Амаль кожнае «выдавецтва» лягераў ДП друкавала падручнікі й кнігі для дзяцей, бо найпершая задача была ня толькі даць ім дастатковую адукацию пры адсутнасці хоць нейкага навучальнага матэрыялу, але й ня «згубіць» маладое пакаленіне беларусаў. Хв. Ільляшэвіч у выдавецкай суполцы «Заранка» набіваў матрыцы для чытанак «Родны Палетак», «Малюнкі мінулага», для літаратурнай чытанкі-хрэстаматыі «Наша Краіна», што была выдадзена двумя шрыфтамі -- кірыліцай і лацінкай. Былі яшчэ і кнігі казак, перакладаў, беларуская клясыка...

Найчасцей выдаўцы бралі на сябе і продаж кніг. Вось што пісаў Хв. Ільляшэвіч айцу Мікалаю Лапіцкаму: «Пасыпаем Вам 100 падручнікаў "Старога Запавету". Цана яго 10 марак. Цану ўстанавіў Уладыка Аланас зь меркаваныем, што даход будзе прызначаны на дапамогу беларускім студэнтам. Будзьце ласкавы, распачуцьце гэты падручнік там, дзе Вы можаце, каб яго прадаць... Калі будзеце патрабаваць яшчэ колькі падручнікаў, напішце, -- у нас на складзе яшчэ крыху знайдзенца. Зъ беларускім прывітанынем». (*Зъ ліста Хведара Ільляшэвіча да айца Мікалая Лапіцкага ад 28 красавіка 1949*)

А вось ліст да Юркі Віцьбіча: «У нас выйшаў вельмі салідны часопіс "Беларускі Скаўт", у якім наша моладзь, так сказаць, рэалным становішчам выказывае сваю салідарнасць са

<sup>26</sup> С. Коўш. Беларускі лягер у Ватэнштэте. Альбом. Гістарычная даведка. ЗША, 1981, 6.102.

старэйшым грамадствам адносна справы "Крывіччыны". Варта было-б адзначыць маленյкай рэцензій гэты часапіс. Будзьце ласкавы, перашліце яго ва ўкраінскія газэты і скаўцкія часапісы. Важна было-б пашырыць яго (прынамсі, па адным экзэмпляры) у беларускіх асяродзьдзях амэрыйканскай зоны... Мяне забівае (ці заразае) лягерная мітусыня, ад якой напросту няма нікага адбою. Усё прыходзіца займацца рознай драбяжой, якая абрыцла, але ад якой ніяк нельга пазбавіцца...». (*Зь ліста Хведара Ільляшэвіча да Юркі Віцьбіча ад 25 лістапада 1946*)

Але пры ўсёй занятасыці грамадскімі справамі Ільляшэвіч заставаўся пісьменнікам. Ён пісаў апавяданні, вершы, артыкулы. Тут ім былі створаны «Tango Noturno», «Сон», «Вызвалілі...», шэраг крытычна-публіцыстычных твораў -- «Прадрок беларускага народу (Ідэя Беларускага Адраджэння ў творах Янкі Купалы)», «Пісніярка барацьбы (У 31-я ўгодкі съмерці Цёткі)», «Пісніяр няўмольнай красы (Да 30-х угодкаў ад дня съмерці Максіма Багдановіча)», «Наши песьніяры» і іншых.

Рыхтаваў зборнік «Нязжатая радасыць». Уключаў у яго ня толькі новыя вершы, але і напісаныя ў ранейшыя гады, тыя, што былі сугучныя ціяграшняму дунёунаму настрою. Так, аоды ўвайшли «Цымбалы», «Дзень павіс шэрай хусткай...», «Нехта стаў за вакном і маўчыць». І старыя і новыя вершы («Ашалелы вецер на прасторы сьвішча...», «Клённы», «Міраж», «Чорныя цені») вытрыманы ў адолькавай таналынасці.

Ён ніколі не парываў сувязяў зь сябрамі, раскіданымі па розных акупацыйных зонах, цікавіўся іхнімі працамі, заклікаў калег-пісьменнікаў да лучнасці, паразумення, марыў пра арганізацыю творчых аб'яднанняў.

«Літаратурнаму Згуртаванню "Шыпішына".

Нажаль, прыехаць на зыезд саброў "Шыпішыны" я не змагу. Аднак далей я той-жэ "шыпішынавец". Лічу, што супольнымі сіламі мы павінны паставіць наш часапіс на вышыню, на якой павінны сягоныня быць беларускія пісьменнікі й паэты. Да гэтых вышыняў мы дойдзем. (Я асабіста задаволены, што творыца новы Саюз пісьменнікаў і журналістых, я спадзяюся, што хто-хто, а пісьменнікі хіба-ж у сваёй працы ня пойдуць тымі дарогамі, якімі пайшлі некаторыя нашыя арганізацыі. Каб-жэ стварэнныя новага згуртавання пісьменнікаў съведчыла аб нашым духовым росце и багацці...). Я далей застаюся "шыпішынам", бо я ў "Шыпішыне" чуюся нічым ня звязаным у

сваіх творчых пачынаннях, і яе прыгожы ідэал мне вельмі даспадобы.

Дарагія сябры! У час горкіх вырабаванняў (калі беларускі пісьменык часта даслоўна адчувае правакацыйную «трайлю»), няхай яшчэ мапней аб'яднаенца нашая дружная сям'я, няхай дух сяброўства пануе сярод нас, а ідэалы 25 сакавіка непахісна вядуць нас у далейшай нашай працы. Справа, якую мы пачалі, не павінна замерці. «Шышина» ўвойдзе ў гісторыю беларускай літаратуры і гісторыю нашага руху. Толькі мы павінны гарачэй праняцца нашай працай, пастарацца, каб наш часапіс выходзіў часцей, ды -- друкам. Я, прызнаюся, сам мала спрычыняўся да працы нашага Згуртавання: розныя справы стаялі на перанікодзе. Я адчуваю, што так ня можа быць далей. Я пачну больш працаўваць для нашай літаратуры, што заўёды ляжала і ляжыць мне на сэрцы.

Жадаю вам посыпехаў у працы. Вашыя думкі я заўсёды падзяляю і буду заўёды з вамі.

Няхай жыве «Шышина»! Ваш Хв. Ільляшэвіч. (Ліст ад 19 жніўеня 1947 г.)

Ільляшэвіч прымаў актыўны ўдзел у палітычнай барацьбе. Нажаль, ён адышоў ад пазыцыі нацыяналінай лучнасці, калі менавіта тут, у лягерах ДП, пачаўся той палітычны раскол, які пакінуў найцяжэйшы сълед на ўсім наступным жыцці беларускай дыяспары.

Заклікаючы лідэраў партый і груповак да аўянання, Васіль Рагуля звязаўся да ўплывовых дзеячаў беларускай эміграцыі, у іх ліку і да Ільляшэвіча.

«Былы Сэнатар Рагуля Васіль  
ДП. Лягер Майнлейс 13а  
Блёк 7-2

Майнлейс,  
3.12.1947 г.

Копія: Марбург, Пав. Сп. Рагулю Б.  
Мюнхэн, Пав. Сп. Гаронку  
Остэрграфен, Пав. Сп. Кендышу  
Віндзіш, Пав. Сп. Скабею  
Міхельсдорф, Пав. Сп. Інатовічу  
Залыгау, Пав. Сп. Войтанка  
Эльвангэн, Пав. Сп. Сакалюўскому

## Ватэнштэт, Пав. Сп. Ільяшэвіч

Паважаны Сладар Ільяшэвіч!

Да гэтага часу я сядзеў, маўчаў. Глядзеў, як нясуць намі ўзынтыты наш Народны Сыцяг маладзейшыя.

Але мушу скажаць з болем у души, што як далей так пойдзе, то загіне намарна ўся нашая праца.

Атрымліваючы розныя газеты, часапісы, адозвы, закрытыя і адкрытыя лісты, нідзе нічога важкага не знайшоў.

Грызня.

Грызня за што? Хіба на гэта ўсё адкажаце Вы самі. За што грызецеся? Каму ставіце плюсы? Хто з гэтага карыстае? У нашай некалькітысячнай эміграцыі да гэтай пары праз гэтую грызню не змаглі Вы нічога зрабіць.

Дзе наш Эміграцыйны Цэнтр? Хто сінія ў нас галавой усёй нашай Эміграцыі? Які ў нас Галоўны Камітэт? Каго слухаць? Каму даваць узнагароды? Каго судзіць? Вы адкажаце? НЕ.

А час найвышэйны паставіць на гэта адказнага чалавека. Час найвышэй кінуць пісаніну розных лістоў-памфлетаў, адозваў і г. д. Зыменніць лік розных Камітэтаў і Рад.

Хопіць нам ужо гэтых спарак. Хопіць грызыці адзін аднаго. Хопіць нам гэтых дзеячаў у чужаслове. **МЫ ДЗЯРЖАЎНЫ НАРОД.** І кожная Дзяржава цэніца паводле ейных жыхароў-грамадзян. Ёсьць прыказка: "Скажы мне, з кім ты знаёмы, а я табе скажу, хто ты". Дык вось мо' сказалі-б нам сёняшнія Старшыны, з кім яны знаёмыя?

Тры гады дзёрціся за ўладу ў імя лакальнага патрыятызму, ня выходзячы за рамкі лягеру далей, як толькі зрабіць днонос на таго ці іншага.

Гэта сорам.

Іменаваць сябе камітэтам ці радай толькі для таго, каб весьці ўнутры сваёй Эміграцыі барацьбу, а зонку баяща выступіць у абарону Народнага Сыцягу, падпісацца ініцыяламі на адозве. Не, Паважаныя Сладары. Пры такіх абставінах, у якіх мы сёняня знаходзімся, і з такім усім, мы ня толькі ня зможем скажаць штосьць у абарону задушнага бальшавікамі нашага Народу на Бацькаўшчыне, але і ў сваёй абароне нічога ня скажам.

Нам самім прыйдзенца злахыць свае косыці ці выехаць на чужыну зь Нямеччыны пад імем другой нацыянальнасці, як учора

ад' ехаўшым з нашага лягера праз транзітны лягер у Амбергу майм суродзічам з Наваградчыны ў Англію.

Яны паехалі як Полькі, паміма таго, што ў іх ў "ДП" было запісана, што яны Беларускі. Хто ў гэтым вінаваты? Рэзьбірайцеся...

Дарагія Спадары. Кідайце спрэчкі. Бярыцеся за працу. А калі ня зможаце самі, клічце тых, хто зможа. Не сядзіце бясчына. Не баламуцце людзей, даказваючы, што я старшыня, а ня ён...

*Нам абавязкова і неадкладна трэ' выкананць наступшае.*

У сінегані гэтага году адбудзеца спэцыяльны Кангрэс у ЗША, і нам неабходна злажыць мэмарандум да Кангрэсу, каб для нас, як Дзяржаўнага Народу, прызналі собскую эміграцыйную квоту; выканваць гэта трэба зараз-же неадкладна.

Дык кіньце-ж гэта аплюсаванне адзін аднаго рознымі "адкрытымі лістамі" і памфлетамі... Уступіце адзін аднаму. Клічце іншых, калі самі ня можаце.

Далей так існаваць ня можа.

Дык да працы ў згодзе за Волынку і Незалежную Беларусь.

Рагуля Васіль, былы сэнтар».<sup>27</sup>

Адиак пераадолець палітычны раскол было немагчыма. Разыходжаныні паміж рознымі групоўкамі яшчэ болыш наглыбляліся няпростымі чалавечымі адносінамі, які складваліся між людзьмі ў лягерах ДП.

Лягер ДП -- труднае месца для тых, хто хваравіта ўсырымае кожную праяву прыніжэння і зынявагі чалавечай годнасці. Дастаткова звярнуцца да ўспамінаў Л. Галіка<sup>28</sup>, А. Варлыгі (Я. Гладкага)<sup>29</sup>, людзей, што апынуліся ў адным лягеры з Ільляшэвічам, каб убачыць фродкі й мэтады лягернай «дэмакратыі».

Вось адзін эпізод, расказаны дырэктарам Ватэнштэцкай школы Язямам Гладкім: «Ільляшэвіч загінуў трагічна ў аўтамабільнай катастрофе. Блізка праз дзень пасыля гэтага ў табары было паседжаныне радных БЦР ватэнштэцкага аддзелу (ня

<sup>27</sup> Архіў Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага (Нью-Ёрк).

<sup>28</sup> Леанід Галік. Успаміны. Кн. 1, 2. ЗША, 1983.

<sup>29</sup> А. Варлыга (Я. Гладкі). Чутае, бачае, перажытае. Рукапіс (Архіў БНiМа, Нью-Ёрк).

помню, як яно называлася). У гімназіі Ільляшэвіч выкладаў літаратуру, і пасылі яго на смерці ня стала падручніка па літаратуре (ня ведаю, ці хрэстаматыі, ці гісторыі літаратуры). На гэтым паседжаныні ўстаноўлена, што тая кніга ў мяне, і вынесена пастанова зрабіць у мяне на кватэрны ператруску, а паліцыя павінна пакараць мяне (а Каўшова паліцыя<sup>30</sup> карала самым агідным спосабам -- розгамі ці іншымі набоямі). <...> Празь некалькі дзён, як прыходзіў да мяне Коўш па кніжку, дзяўчына ў гімназіі пытаем настаўніка: "Каму я мушу аддаць гэтую кніжку, яе мне даў Ільляшэвіч начытаць?".

Калі-б ня гэта дзяўчына, дык мажліва, што для мяне гэтая справа скончылася-б трагічна.

Я калі выйшаў з гадоў падлетка-хланчука, дык ні з кім ніколі ня біўся, але калі-б Каўшова паліцыя начала мяне фізычна катаўцаць, дык-бы я прымушаны быў бараніць у сабе гонар чалавека й біцца да астатніяго подыху».<sup>31</sup>

«Працаўтвым, адданым, сымпатычным і ціхім»<sup>32</sup> Хведар Ільляшэвіч быў для тых, хто бачыў ягоную гатоўнасць узяць на сябе любыя клонат, хто цаніў ягоную пазію, разумеў ягоную туту й з разуменнем ставіўся да яго на бескарысласці, здольнасці забываць пра сябе. Іншыя, якіх таксама было нямала, аддавалі належнае яму за высокі прафесіяналізм як журналіста, рэдактара, метраножжа, разам з тым асуджалі яго за няўменьне думаць пра свае інтарэсы.

Чалавек зусім іншага складу, практичны, які да таго-ж знаходзіўся ў лягерных звадках на іншым баку, А. Варлыга (Я. Гладкі) пісаў пра Ільляшэвіча ў сваіх успамінах : «<...> ён быў дарослым бездапаможным дзішём, якое бязъ нянькі не магло жыць. Калі ён у гэтую мінуту быў пад'еўшы, дык ён ня думаў, што праз 4-6 гадзінай захоча зноў есці, і мог выкінуць вон усе свае запасы, а праз гэта ён заўсёды галадаў і пакутваў...».<sup>33</sup>

Чалавек, не прыстасаваны да жыцця, як ня з гэтага свету, Ільляшэвіч лёгка трапляў у складаныя абставіны, зь якіх ня было выйсця без маральных страт. Той-жэ Варлыга, які быў дышлемаваным пэдагогам, апавядвае, як захварэў і павінен быў на працяглы тэрмін пакінуць школу. «Маім намесынкам застаўся

<sup>30</sup> С. Коўш -- камандант лягеру ў Ватэнштэце.

<sup>31</sup> А. Варлыга (Я. Гладкі). Чутае, бачанае, перажытае.

<sup>32</sup> «Беларускае слова», 17 сінэжання 1948 г.

<sup>33</sup> А. Варлыга (Я. Гладкі). Чутае, бачанае, перажытае.

Хведар Ільяшэвіч. Ён ніколі не працаваў у пачатковай школе, не систэматызаваў, а выкладаў тое, што яму было на памяці. Ён бальшыней чытаў вершы і праводзіў гутаркі. Ні пэдагагічных правілаў, ні мэтадычнай систэмы ён ня прыгрываліваўся. А вясной без паўтарэння, без прaverкі ведаў зрабіў выпускі, і зусім бясумленныя. Ён нікога не хацеў пакрываць, для яго ўсе вучні былі добрыя, і ён усім наставіў добра, наставіў самым слабым вучням».<sup>34</sup> А. Варлыга скасаваў адзнакі, наставленія Ільяшэвічам, зрабіў новыя экзамены, а Хведар Ільяшэвіч, з крываўдай у сэрцы, яшчэ болыш замкнуўся ў сабе.

Бліжкіх людзей, якія-б маглі стаць побач, падтрымаць, выслушанць, ня было. Сям'я засталася на радзіме, сябры раскіданыя па розных краінах, зонах і лягерах, дый зь імі Ільяшэвіч ня вельмі ахвотна дзяляўся сваім, па-чалавечы зразумельным, але далёкім ад агульных клонатаў і спраў. Ільяшэвіч ишо...

Ня крываўдайся, мой саколік:  
німа ў гэтым тут маны,  
бо, як кожны алкаголік,  
ты гатоў прадаць штаны...

Так «жартавалі» наставіў бліжкія сябры.

Съведкай анонімніх гадоў жыцця Хведара Ільяшэвіча была паэтка Вольга Таполя (літаратурны псэўданім Вольгі Зубко)<sup>35</sup>. Пэўны час напрыканцы 40-х гадоў яна бачыла Ільяшэвіча амаль кожны дзень, размаўляла зь ім літаралына да таго дня, калі вырашила вярнуцца на Беларусь. Была Вольга Таполя ня вельмі шчаслівым чалавекам, улюблчывай, але, відаць, даволі дэспатычная ў сваім кахранні, ва ўсякім разе, такой яна паўстаем зь лістоў таго-ж Хведара Ільяшэвіча, Юркі Віньбіча, Уладзімера Сядуры.<sup>36</sup>

Вярнуўшася на радзіму, яна доўгі час праўляла ў зыняволеніі, потым, на пачатку 60-х гадоў, у савецкім друку зьявіліся ірагайчыны занатоўкі й вершы Вольгі Таполі, якія былі рэзка адмоўна ўспрынятыя на эміграцыі. Адны, як Сядура, усё-ж

<sup>34</sup> А. Варлыга (Я. Гладкі). Чутае, бачанае, перажытае.

<sup>35</sup> Мянчалка, скончыла Беларускі Дзяржаўны Ўніверсітэт, настаўнічала; працавала ў Дзяржаўным Выдавецтве, была карэктарам, літпраўшчыкам. У часы нямецкай акупацыі жыла ў Менску, працавала ў рэдакцыях газетаў і часопісаў.

<sup>36</sup> Тут і далей публікуюцца лісты Ўладзімера Сядуры, Юркі Віньбіча, Вольгі Таполі і Хведара Ільяшэвіча, што захоўваюцца ў Архіве Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага (Нью-Ёрк).

гатовы былі дараваць ейныя нападкі («Але і яна адпакутвала на катарзе 12 гадоў, і ціпер, няволынца, мусісь пісаць пад дыктоўку»), другія, больш непрымірмыя, як Віцьбіч, тыя, што ў свой час імкнуліся дапамагчы ёй тут, на чужыне, знаходзілі такое «пісаны» недараўальны («Ейны зварот туды, як і ейнае ціперашняе плявуганыне аб "сяброх на чужыне", -- праста съвінства. І вельмі й вельмі сумніваюся, каб гэтае плявуганыне, што нагадвае шантаж, рабілася там пад дыктоўку -- яна сама, нягледзячы на кволасыць, іншым прадыктуе...»).

Але гэта было значна пазней, а тады, ў 40-я, калі воляю лёсу Вольга Таполя апынулася побач зь Ільляшэвічам, яна бачыла ў Віцьбічу аднаго з самых бліжкіх людзей і чыгра дзялілася зь ім сваімі перажываннямі.

Лістуваныне Вольгі Таполі -- жывыя чалавечы дакумэнт. У ім -- трагедыя дваіх, страшнна адзінокіх, але ня здолных дапамагчы адзін аднаму. Кожны зь іх асуджаны на пагібел' у тых умовах, у якіх апынуўся. І калі чыгтаеш гэтыя лісты, сімерць Ільляшэвіча, як і зварот Таполі на радзіму, дзе яе чакае турма (яна ня мае ўяўных надзеяў і спадзівання), ужо не здаюцца рагтоўнымі, выпадковымі. Разам з тым, з гэтых лістоў паўстае трагедыя бясфранкі, чалавека мяккага і безбароннага перад звычайнімі плёткамі, ніасыцо і праста перад тым, што называецца побытам.<sup>37</sup>

Лісты Вольгі Таполі да Юркі Віцьбіча -- не вышадковыя старонкі, якія даносяць да нас галасы даўно адышоўшых людзей, а як-бы завершаная алюбесыць -- са слай эспазыцыяй, завязкай, кульмінацыяй, развязкай...

20 сінегання 1947 году

Дарагі Юры Аляксандравіч!

Шчыра дзякую Вам за лісты, за дасланыне «Спадзіваныню». (Я думаю, што сам аўтар не зрабіў-бы гэтага, але прашу Вас перадаць яму маю падзяку за надпіс), за высланыя № 9-10 «Шляхам Жыцця». Але, між іншага, гэты нумар я маю ўжо ад Ільляшэвіча. Я ўжо грунтоўна прачытала яго. Мне вельмі падабаецца -- цікавы, зъмястоўны, бессторонны, справядлівы

<sup>37</sup> Лісты Хв. Ільляшэвіча да Вольгі Таполі пакупаваны ў кнізе: Дадатак-дапаўненіе да кнігі «Недапетая песня. Жыццё і літаратурная спадчына Хведара Ільляшэвіча». Сабраў і апрацаў Юры Жывіца. Выдавецтва Інстытута Беларусаведы, Ліямэн, 1987.

часапіс. Ня тое, што «крыўіцкая» літаратура. Шкада, што ня маю 8-га нумару, а апошніх -- цэльных два.

Верши Сяднёва таксама вельмі падабаюцца, толькі яшчэ ня ўсе прачытала. Найперш прачытала «Сустрэчу», на які Вы ўказалі мне... Падабаецца! Мусіць, я адчула-б нешта падобнае, сустрэўшыся зь Ільляшэвічам. Толькі -- ці давядзеца сустрэцца?..  
<...>

Сумна, але цешаць Вашыя лісты ды лісты Ільляшэвіча. Я ім страшэнна захапляюся, але, зразумела, як чалавекам і паэтам, а не як каханкам, якім ён для мяне ніколі ня быў і ня будзе. Таму майму захапленыню ім не перашкодзіць ягоны сум па сваёй сям'і... Я могу толькі бязъмежна спачувань яму... Я таксама прысывяціла яму верш, шкада толькі, што Вы ня друкуцеце маіх вершаў! Ён, між іншага, прыслаў мне свой верш «Ашалелы венер на прасторы сьвінча...», які паслаў да Вас у «Шыпшыну». А калі выйдзе «Шыпшына»? Чаму Вы ня напісалі мне пра яе жаднага слова?

На просьбу Ільляшэвіча я паслала сваё апавяданыне ў «Шляхам Жыцця» (але гэта не «Навальніца» -- іншае)...

Ільляшэвічавы вучні напісалі мне таксама вельмі мілы дзіцячы ліст... Я думаю, ён вельмі добры настаўнік. Ах, як шкада, што ў мяне няма перспектываў зі ім пабачыцца! Гэта мяне вельмі застумчае... Гэтак апрыкрада аднай сярод чужых пошленькіх людцаў, у якіх мяне жадных духовых інтарэсаў, жадных глыбокіх пачуцьцяў... Гэтак вось жыць мяне ні сэнсу, ні цікаласыці... А мо' над уплывам хваробы, павышанай тэмпературы насыняве неяк неадолына такое жаданыне: пабыць хоць крыху са сваімі людзьмі, запраўды сваімі, нагаварыца адзін раз удостач з Вамі, зь Ільляшэвічам, а пасля і зусім мяне жыць больш, памерці...

Прабачце за «ўпадліцтва»! Вы-ж мя любіце такіх лістоў, я ўжо знаю! К Новому Году, Калядам (Вы-ж сівяткуеце 7-га?) напішу яшчэ... Пастараюся крыху весялей.

Усяго найлепшага! Сардэчнае прывітаныне Вашай сям'і, Сяднёву ды іншым майм знаёмым.

З пашанай Волыга Таполя.

20 студзеня 1948 году

Шаноўны і дарагі Юры Аляксандравіч!

Пэўна, Вы атрымалі маю паштоўку, якую я напісала Вам, выязджаючы ў Ватэнштэт. І вось я ўжо ў Ватэнштэце. Дарагі

Юры Аляксандравіч, мне раптам здалося, што я апнулася ў сябе дома, на далёкай, згубленай нашай Радзіме. Ах, як добра... І, здаецца, мяне зробіць "ДП" і пакінуць тут назаўсёды... Так, Вы мелі рацыю, калірайле мне сюды паехаць.

І Ільляшэвіч якраз такі, як Вы казалі: другому апошнюю капулю гатоў аддаць. Сама бачу, як ён апошняе аддае іншым, а сам ія мае нічога, бядняк. Мне яго да болю шкала... Мы знаходзімся ў сумежных пакоях і бачымся штоноўгадзіны, а часам і штохвіліны. Мы працуем разам -- ён дае мне розныя "нагрузкі". Фактычна, я прыехала да яго, нікога іншага тут ня ведала. Але ўсе сустрэлі мяне, як сваю, даўно знаёму. Камандант лягеру вельмі слады і сустрэў мяне вельмі цёла. Ён зрабіў усё магчымае для таго, каб я сталася "ДП". <...>

Шчырае прывітаныне ад Ільляшэвіча. Шчырае прывітаныне Вашай сям'і.

З пашанай да Вас Вольга Таполя.

(Ліст не датаваны)

Дарагі і шаноўны Юры Аляксандравіч!

Урэнце пасылаю Вам вершы для «Анталёй». Ільляшэвіч даўно ўжо проста жыць не дае мне з гэтymі вершамі -- ён кажа, што паабяцаў Вам падгандзяць мяне, каб хутчэй даслава. А ў мяне ўсё справы неадкладныя, бо я-ж пераязджаю ў Ватэнштэт. Цяпер шлю вершы літаралыца з дарогі, дзве начы ня спала, таму прабащаце за неахайнасць.

Але я баюся спаткацца зь Ільляшэвічам, не адаслаўши вершаў, бо будзе мне наганяй. Між іншага, ён якраз нядрэнай думкі аб маіх вершиах. У болышасці (але ня ўсе) пасылаю па ягонаму ўказаныю. Ён парайе мне паслаць і эратычны вершык, і што-колечы зь інтымнай лірыкі. Ён мне казаў: «Ты, Вольга, -- напа Ахматава і ўносіш у нашу паэзію штосыці навае». Але, між іншым, гэта толькі часам бывала гэтае сяброўскае «Ты» -- цяпер яго зноў няма. Гэта ў нас быў такі праект вялікага сяброўства і «літаратурнага каапэратыву», мы нават напісалі разам адну маленкую рэч для часопісу -- бяз прозвішчаў.

Але шляны часткова разъбіліся аб некаторыя мяшчанская дробязі быту... А зрэшты -- далей будзе відаць. Толькі вельмі і вельмі прашу Вас: Вы нікому-нікамусенкі ні слова не кажэце, гэта я толькі адзінаму Вам кажу, бо ўсё будзе зразумета

ніправілна і не прынясе нічога, апрач ніпрыемнасьцяў. І Хведару таксама нічога ня пішэце. Не кажэце нічога Масею Сяднёву наконт гэтага сяброўства, бо ён разумее сяброўства занадта вужа (увогуле, ён у жыщыі вузей, чым у паэзіі), і менавіта таму ў нас зь ім выйшли толькі ніпрыемнасы. Але аб іх я нікому ня хочу расказваць.

А вось Хведар можа быць запраўды вельмі добрым, надзвычайнym сябрам, таксама як і Вы, дарагі Юры Аляксандравіч. Таму менавіта я і пішу гэтак шчыра. <...>

Ільляшэвіч прасіў мяне напісаць Вам -- але ўжо, мусіць, запозна, -- каб Вы не расказвалі нікому наконт майго "ДП", бо некаторыя асобы могуць выкарыстаць гэта супроць некаторых добрых людзей.

Ільляшэвіч пісаў Вам наконт мяне сам, але забыўся папярэдзіць. Пісаў ён і наконт літаратурнага майго вечара. Трэба сказаць, што я да яго зусім не рыхтавалася і чытала прыпадкова, што над руку трапіла.

Усяго найлепшага! Шчырыя прывітаныі Вашай сям'і. Чакаю Вашага ліста -- засумавала ўжо, бо даўно ня мела.

Моцна цісну руку. З пашанай да Вас

Вольга Таполя.

Відаць, Вольга Таполя мела на ўвазе ліст Хведара Ільляшэвіча да Юркі Віцьбіча:

1 лютага 1948 году

<...> Таполя мела літаратурны вечар у нашым лягеры ад Згуртаваныя «Шыншына». Вечар удаўся наогул. Яна прачытала адрыўкі з рамана «Тры спатканыі» і вершы «Я не паэт» і «Маёй матулі». Вечар быў 25 студзеня. Паміж іншым, яна прайшла ў нас скрынінг і мае правы «ДП». Будзе, здаецца, жыць у Ватэнштэце, але яшчэ звязыўдзіць у амэрыканскую зону.

Я буду яе падгандяць, каб прыслала хутчэй нешта ў «Анталёгію». <...>

Жыве Беларусь!

Ваш Хв. Ільляшэвіч.

19 сакавіка 1948 году,  
Ватэнштэт

Дарагі й шаноўны Юры Аляксандравіч!

Ужо мо' дзесяць ці нават болей разоў пачынала Вам пісаць, ды ўсё дзяяру лісты -- усё неяк выходзіць ня так, як мусіць быць. Ну, гэтым разам як-бы ня выйшла -- пашлю яго.

Дазволыце Вам шчыра падзякаўаць за «Шыншыну». Атрымаўшы яе, была вельмі ўсыщана. Як і заўсёды, нумар вельмі цікавы і зроблены па-майстэрску. Толькі ў мене ўжо яго німа -- забраў Ільяшэвіч, бо ў яго таксама забралі. Яму мне, зразумела, не шкада, не шкада ня толькі «Шыншыну», якая дорага мне, але ўвогуле не шкада нічога на съвеце, не пашкадавала-б ні апошній кашулі, ні апошній лусты хлеба яму, але вось-жа ў яго таксама забралі, і ягоны нумар узялі людзі, якія літаратурай ня цікавяцца й ніколі ня чытаюць, а толькі робяць выгляд, што цікавяцца. Тут увогуле такі прынцып -- што тваё, то маё. Вось я Вам пажалілася ўжо, і гэта дрэнна. Аднак я спадзяюся, што ўсё-ж гэта застаненца паміж намі, і Вы ня выдаліце мене перад Хведарам. Яму было-б няпрыемна.

Але, ведаюца, справа ўрэшце й не ў часапісе, і калі я пажалілася, дык таму, што мне балюча неяк, што ягоную дабрьню ўвогуле людзі заўсёды, на кожным кроку, выкарыстоўваюць, зусім ня ўмеючы й ня хочучы яе ацаніць. Ен аддае бяз разбору нават каму абсалютна ўсё, а сам ня мае нічога, нават самага неабходнага, нават ніводнай пары шкарпетак, напрыклад. Жыве вельмі дрэнна. Такое жыццё, фактычна, зьяўляеца павольным самазабойствам. Ен мне сказаў: «Вольга, яшчэ год такога жыцця, і мене ўжо ня будзе...». Але ен сам ніколі ня жаліцца, толькі мне часам што скажа. Гэта вялікая справа -- ня жаліцца, калі цяжка і дрэнна. Вось Вы таксама ніколі ня жаліцесь, як-бы цяжка Вам ні было. Ня жаліцца, не зайдзросціць і не хваліцца -- гэта вялікая рэч, гэта трэба ўмець цаніць.

Вы і Ільяшэвіч -- цудоўнейшыя людзі, адзіныя, якіх я ведаю тут. Мы зь ім часта Вас ўспамінаем, мы Вас вельмі хвалім -- гэта не камплімент. І ведаюце, што Хведар асабліва часта паўтарае аб Вас? Што, калі ён памрэ, дык Вы будзеце адзіным чалавекам, які скажа аб ім цёплае і шчырае слова, слова праўды. Некалі ён разылічваў, што гэта-ж самае разам з Вамі зраблю і я, але цяпер ён думае, што калі ён памрэ, то і я, пэўна, памру...

Так, Вы і Ільляшэвіч -- абодва людзі нязвычайныя, людзі вялікай души, Вы ўладаеце рэдкімі чалавечымі якасцямі абодва, але Вы, разам з тым, і розныя зь ім; ён -- палкі, гарачы лірык і ў творчасці і ў жыщыі, Вы-ж больш эпічны, так сказаць. І яшчэ, мне здаецца, Вы -- цівярдзейшы. Гэта плюс. Ільляшэвіч мяккі, як воск, і гэта часам дрэнна. Зь ім нават дзеци могуць зрабіць усё, што хочуць. Мабысь, усё, апрача мяне, бо я сама перад ім занадта мяккая. Ён страшэнна любіць дзяцей, але ня хлончыкаў, а толькі выключна маленъкіх дзяўчатак. Яны сядзяць у яго часам цэльмі лнямі, перашкаджаюць яму ў працы і проста тэрарызуюць яго... <...>

Хачу і пажаліца, бо я не ўладаю тымі станоўчымі якасцямі, як вы і Ільляшэвіч. Вось тут, жывучы па розных чужых кватэрах, я разбазарыла амаль усе рэны, якія з такой цяжкасцю, зь нямецкай апчадлівасцю нажывала гадамі. Тут у мяне становішча іншае, як у Міхельсдорфе: тут я сама толькі раздаю апошніе. Аbstавіны часам змушаюць да гэтага. Я-б ня жалілася ўжо, бяручы прыклад з Вас і Ільляшэвіча, але мне крыўда, што гэтыя рэчи ці нават прадукты (напрыклад, Шукелойць перад ад'ездам прыстараўся мне муکі белай) скарыстаў ня Хведар, які меў бы ў іх больш патрэбы і права, а людзі, якія маюць куды больш за нас, бо гоняць гарэлку, трymаюць жывёлу, робяць гандаль і г. д. <...>

Я тут таксама маю ўжо каля 300 марак даўгоў -- такіх ня мела ніколі ў жыщыі. Паёк тут для адзіночак зусім галодны, горшы, як у вас. Нездарма Ільляшэвіч пісаў мне, што часта прыходзіцца галодным быць. Ён таксама часта галадае, хоць мае яшчэ магчымасць перакусваць з вучнямі пры гімназіі. Але й гэта замала. Мы зь ім ня ўмеец устройвацца.

Есьць у мяне, зразумела, тут і плюсы. Вось маю ўжо нейкі самастойны катух. Маю працу -- набіваю розныя матрыцы. Вось і часамі набіла, хоць, можа, і кепскавата -- розныя хваляваныі перашкаджалі. Усё-ж Ільляшэвічу некаторая разгрузка... Але ён усяроўна працуе за дзесяцьрых і начамі ня сціць...

Стала я і актыўнай антыкрывічкай і артыкулы супраць іх пісала. Вызначылі мяне ў акруговую выбарчую камісію, але крывічы (яны ёсьць яшчэ тут) далі мне, здаецца, адвод... Але -- усяроўна!..

На мінульм тыдні ў гэты вечар мы сядзелі вось тут, у гэтым маім катушку, разам зь Ільляшэвічам і гутарылі, гутарылі бясконца. Тады быў нейкі разрывак з працай, у яго быў таксама асаблівы настрой, і мы правялі зь ім разам некалькі дзён і вечароў, сядзелі, зашыўшыся, як мышы ў нары, плюючы на ўсё на съвеце.... Гэтак было ад чацвярга да нядзелі... Тады было чудоўна. Цяпер мы бачымся ўрыўкамі. Ён страшэнна сумны...

Першы час, як я прыехала, ўсё было інакш. Я прыехала таму, што ён гэтага захацеў. Ён запрапанаваў мне прыехаць сюды, спачатку матывуючы гэта грамадскім матывамі.. Пасыля, на Новы Год, ён напісаў мне ліст, якога не хацеў быў адсылаць, але пасыля адаслаў. «Вольга, -- пісаў ён, -- Вы (мне так хочацца сказаць "Ты")! аздзіная душа ў мяне тут, на чужыне, якая мяне разумее і спачувае. Ах, калі-б Вы прыехалі!.. Калі-б Вы прыехалі!..».

Я прыехала -- спачатку ня ведаючы, што застануся тут, Ільляшэвіча ня было -- ён паехаў на паходыны аднаго беларуса, які загінуў трагічна. Я нікога ня ведала ў лягеры. Мяне вельмі цёша сустрэў камандант, які фактычна звязаўляеца сябрам Хведара. Ён прывёў мяне да Ільляшэвіча на кватэру -- побач зь ім жыве жонка дзядзькі Шылы (дзядзька Шыла доўгі час моцна хворы). Камандант запрапанаваў Шылавай адмысліць пакой Ільляшэвіча і ўстроіць мяне там -- там былі, між іншага, два ложкі. Я разгубілася, а Шылава запратэставала ды запрапанавала спышіца ў яе. Я так і зрабіла... Я толькі, няглядзячы на стому з дарогі, прывяла ў парадак ягоны пакой, які меў жахлівы выгляд...

Пасыля адбылося спаканыне... У першы-ж вечар ён сказаў мне: «Вы, Вольга, маглі-б быць тут, у мяне, але што скажуць людзі... А, зрэшты, пляваць на людзей... Але я мушу быць волыны... Я ня ведаю сам...».

Аднак, фактычна, той час мы быші ўсё роўна што разам -- гэта было праз тоненкую перагародачку, побач. І я наводзіла ў яго парадкі, паліла ў печы, гатавала есьці -- мы елі разам, раніцой будзіла яго на лекцыі, грэла гарбату. Мне здаецца, што ў той час ягонае жыццё было крыху больш упрадлакаваным і лягчэйшым...

Усё вельмі цяжка расказаць. Толькі тут, паколькі ў некаторых адносінах ён рабіў для мяне шмат, і паўсталі небясыека, што я, новая, чужынка тут, буду мець нейкае

«ўзышанае» становішча, якое хацелі манапольна захаваць за сабой толькі некаторыя іншыя, паўстала дробная зайдрасць, началіся розныя плёткі, намовы і г. д. Плёткі, праўда, малі быць і бяз гэтага, але гэта былі адмысловыя плёткі, з пэўным разылікам. Мая гаспадыня была зацікаўлена ў tym, каб падшукань мне іншы прытулак. Маглі ў яе быць і іншыя меркаваны, аб якіх тут таксама имат пляткарлы, але я ня хочу іх паўтараць.

І вось і я вырашыла пераобрацца на іншую кватэру. Хведар і я, абое мы былі сумныя і нэрвовыя. Гаспадыня амаль увесь час была ня дома. Ільляшэвіч штохвіліны забягаў да мяне, а то спыняўся чагось у нерашучасці каля дзъвярэй. Ён сказаў яшчэ раз: «Вольга, сумна і цяжка быць аднаму...». Бачачы ягоны страх перад абмовай, змаганыне з сабой, я перабралася не да яго. Тады ён выкінуў з свайго пакою другі ложак... У той-жа дзень...

І вось я не дапамагаю яму больш. Ён баіца абмовы. А змаганыне ў ім усё яшчэ йдзе. Сам сказаў аб гэтым. Ён ня ўмее хлусіць. Але цяптер стараенца сябе наказаць да мяне горш, чым ёсьць. Раз я сказала яму -- людзі думаюць, ён да мяне кенскі. Ён нават узрадаваўся і оказалі: «Гэтак лепш». Абы яны ня думалі іншага.

Часам-жа, наадварот, бывале празь меры добры...

Гавару я зусім аб'ектыўна -- Ільляшэвіч чалавек выключны. Нязвычайна здолыны, мнагагранны, вельмі глыбокая і складаная натура... Пра такіх я толькі ў кнігах чыяла й ня ведала, што пабачу такога ў жыцці. А вось пабачыла й пазнала нават больш, чым іншыя, бо іншыя, нават найлепшыя ягоныя сябры, ня ведаюць тых бакоў ягонага жыцця і ягонае душы, якія ведаю я. Но ён, хонць і шчыры вельмі, але і скрытны разам у некаторых дачыненіях. Толькі, можа, гэта задорага будзе мне гэта каптаваць...

Мая алданаасць цепышла Ільляшэвіча, бо ніхто ня быў тут яму алданы, ніхто яму не спачуваў, не разумеў. Ён мне неяк сказаў: «У сваім жыцці я чую замала цёплых словаў. Я іх патрабую -- адчуваю гэта часам балюча». Але часам ён толькі дэнэрвеуцца празь мяне, і я раблю яму ня лепш, а горш. Маёй сужыхарцы былой сказаў ён аднойчы (дый ня раз гэта было): «Вольга мяне здэзарганізавала, дзьве начы ня спаў... Яшчэ адна такая нач -- і я звалося». Ён быў крыху шчыры зь дзьвумя асобамі тут, якія жылі са мною разам. Абедзьве падвялі, як найгорш. Цяптер ён і найлепшым гаворыць адваротнае...

Увогуле ўсё страшэнна заблыталася, ускладнілася. Я цяпер сама ня спала некалькі начэй. Пачуваюся хворай. Таму мо' ня ведаю сама, што пішу Вам. Неяж ня так зьбіралася я напісаць.

Ускладненая сітуацыя была ўжо і тады, калі я ехала па рэчы. Я спытала ў Ільляшэвіча па-шырасыці: «Можа, лепш мне ня прыезджаць болыш? Я-ж магу, і будучы "ДП", жыць недзе на прыватцы...». І вось быў адказ: «Адзіная просьба -- прыехаць найхутчэй». Я просьбу выканала... А можа, гэта была вельмі грубая памылка?

Толькі часамі бывае добра, калі, забыўшыся пра ўсё на съвеце, мы гадзінамі гутарым «по душам», часамі нават пры замкнёных дзвіярах. Тады ён іншы раз гаворыць: «Вольга, мяшчанства-ж тут скроў, фактычна... Толькі ты ды я... Двоє нас тут толькі... І яшчэ недзе там -- Віцьбіч, на якога ўся мая надзея...».

Я тут больш самотная, чым у Ляцінгене нават. Ніякіх добрых знаёмых, як у Міхельсдорфе, у мяне няма. Няма куды й пайсьці, няма з кім пагутарыць. У сьвята нікто нікуды не запросіць, сяджу адна «ў сваёй бярлозе», як кажа Хведар, і толькі чакаю: а можа прыйдзе ён, адгуляўшы сьвята ў іншых... Часамі прыходзіць... <...>

Хутка прышло Вам нешта з прозы, толькі ня знаю, ці пасыпее ў наступны нумар. У мяне ёсьць адна няскончаная новая рэч, я хацела нават падагнаць яе ў «Шляхам Жыцця», але Ільляшэвіч сказаў мне: «Пашлеце, Вольга, у "Шышину", гэта-ж і я нічога не паслаў, калі не маё, дык хай ваша будзе». Я яму паабяцала ды за рознымі справамі ўсё яшчэ ня скончыла. А раней я меркавала ў «Шышину» іншае падрыхтаваць.

21 сакавіка 1948 году

Атрымаўся міжволына перапынак у лісьце. Была ў нас зь Ільляшэвічам праца на дзень і ноч. Учора к вечару скончылі. Я была ледзьве жывая, але тым ня менш мы зноў правялі зь Ільляшэвічам цудоўны вечар у бясконцых гутарках, у якіх і Вас добрым словам паміналі... Найлепшае ў жыцці, калі можна так шчыра і па-сяброўску гаварыць з чалавекам, які мае глыбокую душу...

Я неяж недарэчна пачала ліст, мусіць, таму, што мела дрэнны настрой. Увогуле, ўсё напісала ня так, як трэба, але ўсяроўна -- пашлю. Толькі прашу Вас, як будзене пісаць

Ільляшэвічу, пішэце, як заўсёды. Я зауважыла, што яму нават прыемна, калі Вы што-небудзь успамінаеце пра мяне, ён тады з такай съветлай усымешкай дакладвае аб гэтым, але мая шчырасць з Вамі была-б яму няпрыемная.

Як узор маёй працы па набіўцы матрыц, Вы атрымаене склаўці бюлетэнь штандару «Гарц», высланы Вам учора.

Шчырае прывітанье Вашай сям'і.

З найшчэрэйшымі пажаданыямі і пашанай да Вас

Вольга Таполя.

1 красавіка 1948,

Ватэнштэт

Дарагі й шаноўны Юры Аляксандравіч!

Пасылаю Вам свой новы твор. Я прысьвяціла яго Ільляшэвічу. Ён заслужыў гэтага. Мне хацелася напісаць інакш, але інакш нельга было... Мне вельмі, вельмі сумна. Ільляшэвіч цяпер хворы. Ён ляжыць у сябе ў пакоі, і яму вельмі кепска. Учора было крышку лепей, ён прачытуў мой твор і неяк усыщешыўся, а сёняня ізноў горай. У яго хворыя лёгкія й сэрца. Я за яго страшэнна баяся, бо яго брат памёр ад сухотаў...

Учора цэлы дзень ляжаў галодны. Я занесла яму тое-ёе, зварыла заціркі, а сама нічога ня ела, бо ў нас зь ім няма нічога... Але гэта ўсё было нішто для хворага... Я дамовілася з камандантам, каб Хведару жалі, хоць часова дадалковыя харчы, і камандант зрабіў гэта... Сёняня ён атрымае. Але яму дрэнна, у яго жахлівы настрой. Кепска ў яго цяпер з іэрвамі таксама. Апошнія дні ён ішоў, і гэта вельмі пагоршыла ягоны стан. Яму цяпер ня можна піць...

Яму цяжка. Сапраўдных сяброў у яго тут няма. Камандант толькі крыху сябра, дый той сёняня выехаў... Хведар страшэнна, жахліва самотны... Вакол толькі дробная, ніская зайдзрасць, розныя інтыгі.

Калі яму кепска цяпер, шмат хто цешыца... І я не заўсёды магу яму дапамагчы з-за розных складанасцяў. Становішча такое, што звар'янець можна. Ах, калі-б Вы былі недзе бліжэй, дарагі Юры Аляксандравіч!

Я страшэнна баяся за Хведара. Вы напішаце яму, ці-ж ня праўда? Вы напішыце, што даведаліся ад мяне аб ягонай хваробе, але наконт іэрваў і выпіўкі ня трэба пісаць, а то яму будзе яшчэ цяжэй... Гэта між намі. Вы-ж залаты чалавек, Юры

Аляксандравіч, Вам-жа ўсё можна сказаць, Вы-ж не асудзіце яго,  
як іншыя. А іншыя, якія яго асуджаюць, самі ў сто разоў горш...

Усяго найлепшага, Юры Аляксандравіч. Моцна, моцна  
цісну Вашу руку. Шырае прывітанье Впай сям'і.

З глыбокі пашанай да вас

Ваша Вольга Таполя.

\* \* \*

Табе, адзінаму і незраўнанаму,  
І песня, і жыцьцё, і ў рукі твае -- лёс!  
Ты сэрца мне зрабіў крыва вай ранаю,  
І вочы празь цябе лілі азёры сълёс...  
Пакуты жудкія і крыйуды нявымерныя,  
Раней нязнаныя, зазнала празь цябе,  
Ты мучыш зыдзекамі і недаверамі.  
І я зусім не пазнаю сябе...  
Ды -- хай ня вынесу, няхай звар'ю я,  
Няхай пакутамі ты мне скрытым душу, --  
Усё, як ёсьць, усё табе дарую я,  
На ўсё пяшчотнасцю бязъмежнай адкажу!  
Бо ў тваіх вачох пад маскаю халоднасці  
Я бачыла жывы неапісаныя боль,  
Бо ў тваіх вачох, чужых мне, столькі роднасці,  
Што я жыву табой, адным, адным табой!  
Бо да мяне аднай такі несправядлівы ты,  
Бо ты -- цудоўнейшы, найленешы між людзей,  
Табою, як нікім, пакутаў кубкі выпіты,  
Дарога -- цяжкая, і лёс твой -- ліхадзей...  
І, можа, я адна спагадаю гарачаю --  
Сярод халодных, абыякавых, чарствых --  
Паўна к табе. Ды толькі ня зыначу я  
Твайго жыцьця і сумных дзён тваіх!..

\* \* \*

Да цябе, як бывала, прыйсці не могу я,  
Як раней, пераведаць цябе не могу,  
Не скажу табе больш, як жахліва сумую,  
На табе н'ат у вершы ня вылыло тугу.  
Бо з табой адышла мая верная муз,

Хай пішу, ды ня так, як бывала пішу,  
Бо аблюмкі мінулага роспачы грузам,  
Стопудовым каменем ляглі на душу...  
Ды няхай адышоў ты, бязъмежна мне любы,  
Хай жыву безь цябе, ды жыву я табой,  
Зь ціхім стогнам тулю перасохлыя губы  
Да прадметаў, крананых твадо рукой...

\* \* \*

А як ноч распрастэрэ свае цёмныя крыны  
І як імі ў знямозе атуліць зямлю,  
Сумным ценем брыду пад вакно к табе, мілы,  
Бо шалёна, нясыцерна, жахліва люблю!  
На грудзёх сашчапіўшы самлельня пальцы,  
Нібы здань, ў сінім мроку вясновым адна,  
Доўга, доўга бражу нясущешым скітальцам  
Дзесь наблізу твайго вакна.  
І калі у прагненьні маім мне ўдаца  
Там забачыць на міг хоць-бы твой сілуэт, --  
Задрыжу, нібы ліст, ашалею ад пласці,  
О, цудоўны, адзіна-каханы паэт!  
У пакой твайм мая лямпка сьвіціца,  
Зіхаціць, разыпівае навокл сьвятло.  
І здаеща мне -- ў лямпцы люстрыца, іскрыца  
Усё тое, што ў сэрцах гарэла атнём.  
Гэтую лямпачку я табе ўпотай прыслала,  
Як сядзеў ты у змроку панур, адзінок,  
Каб яна табе съветам каханыня зазъязля,  
Каб сагрэла цяплом твой куток...

\* \* \*

Ды былі надарэмны мае ўсе стараныі, --  
У шалёнаі, упартай з сабой барацьбе  
Ты адрынуў, пракляў на'т маё ты каханыне,  
І яно ўжо ня грэе, ня съвеціць табе!..  
І таму мая лямпка гарыць так маркотна  
Ў кволым змроку празрыстай вясновай начы,  
І сядзіш ты пануры, жахліва самотны,

Ды цяпер мне самоты твайёй не змагчы!  
Хай ад мукі пякельнай раскрышыща сэрица,  
Хай звар'юю ці вечна хай буду тужыць, --  
Як другія, ня маю на'т права памерці  
І, бязь сіл да жысьця, мушу жысь...<sup>38</sup>

Іхня сырэжкі разышпіся ў ліпені 1948 году.

### *[Ліст не датаваны]*

Хведар, родны, найлепшы!

Ітак -- скончана... Мы нават не сябры, сказалі Вы...

Які шалёны боль... Нічога няма, апрач гэтага болю...

Дык я іду, Хведар... Іду туды... Заўтра, а дзясятай гадзіне раніцой еду ў Браўнштадт, а там... Што-б ні чакала мяне. Я выканою свой намер. Бывайце! Бывайце, родны, незраўнаны!.. Шчасьце маё, бывайце! Маё сэрица разрываеца ад болю... Шануйце сябе!.. Я-б ня выконвала гэтага намеру цяпер... Мой адзіны шлях -- туды. <...> Я ня ведаю, як лепш... Не для мяне, як лепш, а наогул... Я сказала: выканою любы загад Ваш! Можа, лепш чакаць тут? Але Вы -- адыходзіце.. Калі-б гэтага ня было, я чакала-б, бо я ня маю сілы Вас пакінуць... І ня ведаю, як сапраўды лепш... Але я шчырая, і вось я даводжу сваю шчырасыць. Гэта больш, чым цаною жысьця, бо ісці ад Вас -- горш, чым памерці.

Але Вы адышлі ад мяне, сказалі: «Бывайце назаўсёды!». Пэўна, я сама вінавата... Не, зразумела, ня Вы!.. Вы -- найлепшы, Вы -- цудоўны, добры... Толькі я ня мела права кранаць некаторых рэчаў... Бо Вы ня маецце падстаў мне верыць... А калі атрымаеце іх, дык будзе запозна... Бо мяне ня будзе тут...

Хведар, я дзякую Вам за ўсё, за ўсё... Калі я буду паміраць, дык апошнім май словам будзе Ваша імя... Родны, цудоўны!.. Я шчырая... Я вельмі шчырая... Вы больш ніколі нідзе не спаткаеце такой шчырасыці, такой самаадданасыці, такой гарачай, глыбокай прывязанасыці, як у мяне да Вас. Ніколі!

<sup>38</sup> Верш Вольгі Танолі друкуеца згодна з арыгіналам, што захоўваеца ў архіве Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага (Нью-Ёрк). Варыянт верна памылкова зъмешчаны складальнікам Ю. Жывіцам у зборыку твораў Хв. Ільляшэвіча (Дадатак-дапаўненне да кнігі «Неданетая песня». Жысьцё і літаратурная спадчына Хведара Ільляшэвіча, б. 15-16).

Даруйце, родны, што я прычыніла Вам боль... Вам, найлепшаму сярод людзей... Я не хацела!.. Я сама замучылася зусім... Я зрабілася ледзь не вар'яткай... І я так баюся за Вас!..

Пасыль той апошній выплукі ўдваіх было палягчэла, бо мы рассталіся добра, Вы абяцалі прыйсьці... І мне зрабілася неяк лёгка, хацелася быць вясёлай, хацелася съмяяца, забыць усё цяжкае... Але, калі пры сустрэчы я цёша ўсыміхнулася Вам, а Вы не адказалі на ўсымешку, я зразумела, што ня будзе добра...

Хведар, я хацела быць Вам найлепшым, найпчырэйшым, найадварнейшым сябрам... Я люблю Вас больш, чым можна любіць... Вы для мяне даражай жыцця... Я ня вораг, о, не!.. Я ня чужая, Хведар, не!.. Чаму не адчуваецце Вы маёй шчырасць?.. Я шчырая!.. Я не магла ўстрymацца, каб не гаварыць з Вамі шчыра!.. Бо з кім-жа, з кім?.. Вы -- над усімі і над усім!..

У апошніх размовах я не казала, што цяпнер выканою свой намер. <...> Цяпнер-жа, калі Вы адышлі ад мяне, калі я ўбачыла Вашы сумненныі, правільней, адчула іх, я вырашыла безадкладна пайсьці на рашучы крок і звортам *туды* выкупіць свае памылкі, свае грахі, аб якіх я казала Вам... Намер гэты быў і раней, стаяла, аднак, пытаныне аб часе зыдзяйсьнення і спосабе зыдзяйсьнення.. Цяпнер -- вызначана... Заўтра, а дзясяткай гадзіне -- адсюль, а далей будзе відаць... Далей пакіруюць іншыя. <...>

Помніце -- ніхто ня будзе Вас любіць, як я!.. Я не магу бяз Вас!.. Вы -- маё жыццё!.. Мне было-б лягчэй памерці. Але я ня скончу самагубствам. Я пайду *туды*. Я ня чужая, толькі слабая... Аднак сабрала ўсе сілы і -- іду... Я ўкладаю сюды запіску аб самагубстве. Гэта толькі, *каб Вы маглі паказаць Каўшу...* <...>

Шануйце сябе! Цалую рукі Вашы.  
Ваша Вольга.

13 ліпеня 1918 году

Дарагі й шаноўны Спадар Віцьбіч!

Мусіць, цяпнер я ня маю ўжо права называць Вас так... Вы мяне асудзіце страшэнна.

Не магу ўстрymацца, каб не напісаць Вам гэтых апошніх радкоў. Бо нягледзячы на тое, што мы з Вамі -- людзі розных шляхоў і розных перакананняў, але самыя съветлія ўспаміны аб Вас будуть жыць ува мне да апошніх хвілін майго жыцця...

Я іду шляхам Тодара Лебяды. Гэта ўжо зроблена, і павароту няма. Можа, гэта вар'яцтва, пэўна, аддаю сябе на турму, на пакуты, але гэта зроблена шчыра... Як загіну, дык з чистым сумленынем, бо шляхам доўгіх ваганняйу прышла я да аднаго пераканання... Аднойчы я сказала аб гэтым шчыра і вось цяпер даводжу шчырасыць...

Мне бясконца цяжка й сумна, мне цяжка да чорнага жаху вар'яцтва, хвілінамі думкі мяшаюцца ў галаве. Я пакідаю Хведара, які стаў для мяне даражэйшым за жышцё... <...>

Юры Аляксандравіч, бывайце!!! Ня судзіце... Ці -- судзіце, як знаецце... Скажыце калі-небудзь Хведару, што май апошнім словам, апошнім брэдам будзе ягонае імя... Бо я, мусіць, ня выгрымаю, мае іэрвы зусім хворыя.

Юры Аляксандравіч, слаўны, харошы, падтрымайце яго!. .  
Бо яму цяпер цяжка і сумна... Ён самотны цяпер...

Бывайце!!! Вольга Таполя.

Анонім акорд у гэтай гісторыі -- ліст Хведара Ільляшэвіча да Юркі Віцьбіча.

17 ліпеня 1948 году

Глыбокая важаны Сладар Віцьбіч!

Ліст Ваш атрымаў. У найбліжэйшым часе вышило свае творы ў № 8 «Шышыны». Тоесёе маю.

Мушу Вас з прыкрасыю паведаміць, што Вольга Таполя выехала «на радзіму». Гэта наагул нейкая надламаная істота. Яна дабівалася майго кахання, прыным мне нарабіла шмат прыкрасыцяў сваім гістэрыйчым і незраўнаважаным захаванынем. Ніякія нагаворы і пераконванні не памаглі... Я пераканаўся аканчальніца, што яна з нашым нацыянальна-вызвольным рухам анічым ня звязана, а на літаратурны гарызонт вышилыла прыпадкова. Ня ведаю, ці аб сваім намеры яна паведаміла Вас? Агідна і прыкра, што сярод «Беларусі дзяцей» такія ёсьць сыміазарныя істоты. Але аб гэтым больш і пісаць ня хочу.

Што чуваць у Вас?

Я цэлы тыдзень хварэў, цяпер толькі ўстаў на ногі, начну працаўцаць і працаўцаць, каб надрабіць страчаны час.

Прыкра ўсё-ж з гэтай Таполяй. Ёй зрабілі столыкі добра, так стараліся да памагчы, а яна замест працаўцаць (усе варункі для гэтага яна мела)... Зрэштай, яна сама выразна заявіла, што яе

шлях -- туды. Аб Дубоўку, Пушчы і іншых яна раз сказала, што яна іх ненавідзіць. Г наагул -- паскудства! Я нават і задаволены, што мы пазбавіліся такога барахла або і варожага элемэнту. Пойдзем далей сваёй дарогай!

Пішыце, хоць коратка. З пашанай  
Хведар Ільляшэвіч.  
Для цікаласыці -- ліст Таполі.

Летам 1948 году Вольга Таполя выехала. А ў лістападзе таго самага 1948 загінуў Хведар Ільляшэвіч. Ці было тое звычайнай дарожнай катастрофай ці дывэрсыяй з боку савецкіх агентаў, якія займаліся дэпартатацыяй «перамешчаных асобаў» у СССР, пра што хадзілі чуткі, няведама. Камандант лягеру Ватэнштэт Святаслáў Коўш быў вымушчаны надрукаваць «Адкрыты ліст да Беларускага грамаджасці», адкідаючы напрокі й падазрэнні ў гвалтоўнай смерці Ільляшэвіча.

Ішлі гады. Імя Хведара Ільляшэвіча не забылася. Ни была забытая і спадчына паэта. Спраўдзіліся думкі Ільляшэвіча: адным з тых, хто дбаў пра захаванне ягона гаёня і твораў, стаўся Юрка Віцьбіч. «Увогуле, мы, беларусы, часам (ды і я толькі часам) съмляемся тады, калі на душы зусім ія съменша, -- пісаў ён да Ўладзімера Дудзіцкага ў лісце ад 12 красавіка 1949 году. -- Той страffой Ільляшэвіча, якую я Вам паслаў у мінулым лісце, канчаеца ягоны верш "Жонцы" -- цяжка знайсці што-небудзь больш сумнае, чым гэты верш за выпучэннем апошніяе страffы. У мяне цяпер архіў Ільляшэвіча, і гэтая дваістасць уласціва ўсім ягоным апошнім вершам. Яна ўласцівая ія толькі яму. Гэта наша нацыянальная рыса. Успамінаеца "Чаму-ж мне ія пець". Звычайна розныя ардэнаносныя лаўрэаткі выконвалі яе як нешта мажорнае, жартаўлівае. Толькі тут, на эміграцыі, ад аднае таленавітае сцянявачкі<sup>39</sup> я начуў аднойчы гэтую песню на-санпраўднаму -- як стогн народу».

І потым -- у артыкуле:

«ЗША. Саўт-Рывэр. 1953 год. Жменыка ўжо крыху пажоўклых лістуў -- вершы, апавяданні, маленькі сшытак у чорнай вокладцы -- гэта ўсё рэчавае, матэрыяльнае, што засталося ў мяне ад Хведара Ільляшэвіча. Пяшчотна пераглядаю

<sup>39</sup> Лідзбі Рыгораўна Янушкевіч.

лісты й не заўважаю ў іх аніякіх скаргаў на асабістасе. Але затое кідаеца ў вочы:

"Будзыце ласкавы, напішэце аднаму хвораму беларусу. Ён прыслалі мне аповесыць, я яе выираўлюю (грунтоўна), выйдзе, магчыма, нядрэнная рэч".

У іншым лісьце чытаю:

"Я пасылаю Вам ноты беларускага вальсу "Успаміны", які напісаў адзін малады наш кампазытар. Я горача прашу Вас перадаць гэтыя ноты для спадара Шчаглюва, каб ён распрацаваў аранжyroўку".

І гэтак скрозь. Усё аб суродзічах і пасыля гэтага крыху між іншым аб сабе. Але-ж гэта лісты, а ня вершы, дзе бяз сумніву мае адбіца асабістасе. Я бяру гэты маленькі чорны сыштак. Ён складаеца з пачатых, але ня скончаных вершаў. І яны ніколі ня будуть скончаныя. Таму асмяярожна перагортваю кволыя старонкі. І раптам пераконваюся, што гэты сыштак, магчыма, зусім невыпадкова чорны. У ім столькі суму. Вось верш "Жонцы", які канчаецца радком "Дзе ты, саброўка мая?". Можа, ніхто гэтак не сумаваў на сваёй сям'і, як Хведар Ільляшэвіч, застаючыся толькі сам-насам з чорным сышткам. І як спалучыць творчасыць з чорнага сыштку з заўсёды жыццярадасным, энэргічным Хведарам Ільляшэвічам. Можа ў ім знайшли адбітак толькі вужа асабістага перажыцця, на якія ня мае права жаўнер, што змагаеца за Незалежнасць свае Бацькаўшчыны? А можа часам сваё асабістасе гора здаецца малененькім і ня вартым агульнае ўвагі ў парадканаўні зь бязмежна вялізарным горам свайго Народу, за шчасыце якога трэба змагацца? Так! Толькі так! -- адказвае паэта ў сваім нискончаным вершы».⁴⁰

Пасыля сімерці Ільляшэвіча частка ягонае паэтычнае спадчыны была надрукаваная ў часапісах і газэтах. У 1948 годзе ў лягеры Ватэнштэт быў выдаўлены зборнік апавяданняў пад псеўданімам Святаслава Залужны (так Ільляшэвіч падпісваў празаічныя творы). Вялікую працу ў пошуках і збораныні спадчыны паэта ўзяў на сябе Юрка Жывіца, што выпусціў двумя

<sup>40</sup> Поўнасцю артыкул Юркі Віцьбіча «Усё для лепшай долі нашай Беларусі» быў надрукаваны ў газэце «Беларуская прыбуна», № 3 (17), лістапад 1953 г. Тут падаецца згодна з рукапісам (Архіў Юркі Віцьбіча. Фундацыя імя Пётры Крэчэўскага. Нью-Ёрк).

выданнымі ў Нямеччыне збор твораў Ільляшэвіча «Недзяпетая Песьня», які ўвабраў вершы са зборнікаў даваленага часу, працы пра друкарню Мамонічаў і Ядвігіна Ш., артыкулы й вершы часоў эміграцыі. Большая частка архіва заходзіцца зараз у Нямеччыне. Але...

Чорная кніжыца зь вершамі й занатоўкамі паэта... Я гартаю яе пажоўклыя старонкі -- старонкі таго самага чорнага сшытку, пра які пісаў Віцьбіч і які цяпер, праз гады, вышадкова знойдзены мною між рукапісных лістоў і газэтных выразак у архіве Юркі Віцьбіча. Амаль кожны верш перакрэслены: аўтарам? ці тым, хто пазней зьбіраўся друкаваць? Зьбіраўся ці ўсё-ж надрукаваў?..

Чорны сшытак -- гэта нататнік памерам 16,5 на 10,5 см, чорная з матэрый пацёртая вокладка, 37 пажоўклых аркушаў у клетку.

Толькі самае асабістасе з апошніх гадоў жыцця Хведара Ільляшэвіча злайшо адбіта на старонках гэтай кніжачкі: нічога няма тут ні пра зvezды, ні пра выдавецкую дзейнасць; лягерныя спрэчкі таксама абмінулі яе. Аднак пра душэўны стан паэта, пра ягоны ўнутраны съвет, пра галоўнае, што займала ягоныя думкі й сэрца, і пра творчую лябараторью паэта гэты маленькі нататнік гаворыць болыш за многія лісты і ўспаміны сучаснікаў.

Калі гартаеш старонкі чорнага сшытку, то міжволі прыгадваюцца ўжо цытаваныя слова Юркі Віцьбіча, што Ільляшэвіч заўсёды старанна хаваў свой сум і тугу, бо «можа часам сваё асабістасе гора здаецца маленъкім і на вартым агульнае ўвагі ў парадкіні зь бязъмежна вялізарным горам свайго Народу». У гэтым, гранічна асабістым сшытку, няма ні аднаго радка, напісанага ад першай асобы. Толькі ў вершах аўтарскае «Я» адкрыта, бо ў паэзіі аўтарскае «Я» звычна ўспрымаецца, як «Я» лірычнага героя. Лірычным героям аўтар як-бы прыкрывае больш скей души. Ва ўсіх іншых запісах Ільляшэвіч нібы староныні назіралынік, дакладней сказаць, пісьменынік, для якога й вонкавыя зявы і ўнутраныя адноўліванія пераплаўляюцца ў новы, нікім яшчэ ня бачаны съвет новага твору. Чорны сшытак -- гэта быццам накід аповесыці ці рамана, зроблены пісьменынікам, які выключна валюдае самымі авангарднымі прыёмамі, у тым ліку «плынню съядомасыці», кінематографічным мантажом, зъмяшчэннем вобразу і г. д.

Герой чорнай кніжыцы -- чалавек вельмі адчувалыны, інтэлігентны. Ён глыбока адчувае музыку, фарбы, ён увесль адкрыты да ўспрыманыя вобразнай таямніцы сусьвету. Здаенца нават, што болыш за ўсё ён заклапочаны імкненьнем знайсці свае, адзінныя й непаўторныя вобразныя эквіваленты таму, што адкрывае яго пачуццям наваколныы съвет. Ён прыслухоўваеца да гукаў слоў, углядзеца ў дакладнасць узынішага вобразу, нібы ўзважвае яго на нейкіх паэтычных шалях. «Ралтам, з-за загібу выскачыла съятло і белай мышкай бегла па рэйках». «Самаходы праносіцца... уражаныне сілнага парыву ветру, які пралятае з канца ў канец вуліцы». «Семафор у змроку, як расыянецце...». І разам з тым душэуны стан героя поўны тугі й надлюму. Галоўны колер ягонага съвету -- шэры, цёмны. Туман, дым, імгла... «Туманна й пуста на вуліцах. Ён пайшоў у туман, у ніведамае». «Съветла-шэры туман. Быццам у мора адшылі дамы. Усё патанула ў шэрый імgle». «Дахі дамоў у шэрым змроку здаваліся грэбнем широкай хвалі, ападаючай у цёмнае поле (над цёмнай зямлёнай)». І толькі дзе-нідзе агенчыкі, але й тыя не даюць ані радасці, ані надзеі. «Шэрый імгла. І ў ёй распіліся вочкі затануўшых дамоў, быццам зоркі ўпалі ў шэрое возера і съвецца з мутнага дна». «Здаенца, нейкая пячора, а ў ёй прабіты ваконцы (жоўтыя), як скіты». І музыка нараджае ў ім вобразы суму, тугі й роспачы: «Клявіны жаласьліва загучэлі». «Гукі высока падъмаліся, а пасыля падалі абрывам, быццам санкі валіліся ў сынег з гары і аблавала халодным сынегам». Гэтыя гукі й фарбы -- знакі адзіноты.

Адсюль і такое вострае ўспрыманыне дамоў, вокаў, прыкметаў сямейнага жыцця.

Многа яшчэ алавядзе чорная кніжыца аб душэўным стане паэта -- героя незакончанага рамана, прасякнутага трагедый тонкай мастацкай натуры й няспыннай працай творчага духу. Угледзіцца ў зрокавыя вобразы, пачуйце музыку слоў, учытайцца ў радкі вершаў. Наўрад ці знайдзенца яшчэ твор, дзе працэс тварэння так аголены. Вершы ў момант іх нараджэння... Потым іх прыгладзяць, падчысыцца і толькі тады адладунь чытачом і крытыкам. А зараз яны яшчэ дыхаюць жывым цяплом.

Друкуюцца кніжка запісаў Хведара Ільяшэвіча, друкуюцца так, як было, -- бяз выпраўленыяў, пропускаў і ўставак. Апошні руканіс паэта, пакінуты ім -- мо' ў спадзіваныі, што ягонае слова ўсё-ж адгукненца.